

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

УДК 355.02(470+571)+477«1654/1657»

Парахіна М. Б.,
кандидат історичних наук, науковий співробітник,
Київський національний університет
ім. Тараса Шевченка (Україна, Київ),
marishka8791@ukr.net

**ІНСТИТУТ РОСІЙСЬКИХ ВОЄВОД
У СТРУКТУРІ УКРАЇНСЬКОЇ КОЗАЦЬКОЇ ДЕРЖАВИ:
ПОЛІТИКО–ПРАВОВІ ФУНКЦІ ТА ПРАКТИЧНА
ДІЯЛЬНІСТЬ (1654–1657 РР.)**

Подано основний виклад подій внутрішньополітичної боротьби в Україні, починаючи з 1654 р., тобто після підписання Б. Хмельницьким Переяславської угоди, оскільки значна частина українських земель внаслідок цієї контрверсійної події опинилася у сфері впливу, а згодом й була інкорпорована Московським царством. Відтак, історія воеводського управління в Україні від Б. Хмельницького є історією безперервної боротьби між козацьким самоврядуванням і державним устроєм Української козацької держави й прагненням Московського царства запровадити на українських землях російське воеводське управління. Царський уряд взяв жорсткий курс на обмеження автономних прав з метою наступної інтеграції до складу Росії. Саме Москва, провадячи більш помірковану політику, вдало використовуючи різноманітні методи управління, зуміла не лише розширити повноваження своїх воевод, а й фактично змогла підпорядкувати їм все суспільне життя на Лівобережжі. І навіть спроби ряду гетьманів зупинити такий розвиток подій завершилася невдачею.

Ключові слова: Україна, воеводи, Московське царство, українські землі, гетьман.

Російська агресія 2014 р. проти незалежної Української держави стала рубіжним моментом у взаємовідносинах двох країн, тим самим перекресливши здобутки попереднього, понад двадцятилітнього суперечливого періоду пострадянських контактів цих двох найпотужніших з колишніх республік СРСР. З іншого боку, об'єктивно зумовлене виразне відмежування усього попереднього періоду (після 1991 р.) українсько–російського співробітництва істотно полегшує науковий аналіз того, що вже сталося у цій напрочуд складній й делікатній сфері. Тим більше, що відбудова такого двостороннього співробітництва за наявних на сьогодні умов видається справою нереалістичною й належить хіба до невірзального віддаленого майбутнього.

Починаючи з XIV ст. відбувалося стрімке територіальне зростання Московського царства, що його російська імперська ідеологія й відповідна історіографія називали «збиранням земель Русі». За неповних два століття політично й територіально незначне Московське царство розрослося до територіально найбільшої європейської держави. У вищезгаданому «збиранні земель Русі» московські правителі розвинули й удосконаливали головні засади політики експансії, що у ній застосовувалося розмаїття методів: витончена дипломатія, що часто послуговувалася давнім принципом *divide et impera* («поділяй і володарюй») – переманювання (на загал шляхом підкупу) еліт й призначення їх собі на службу; послідовний перехід від підкріпленого проголошенням лояльності протекторату до остаточної анексії згодом; купівля невеликих територій; військове завоювання, що зазвичай супроводжувалося жорстокими репресіями тощо.

Зрозуміло, що «український випадок» інкорпорації є складовою не лише складної історії українсько–російських взаємин, а й до певної міри глобальної проблеми – будівництва й розпаду поліетнічних імперій.

Як наголошував видатний вітчизняний історіософ, історик й політичний мислитель В'ячеслав Липинський, характеризуючи московську експансію на українські землі за часів Б. Хмельницького: «На півночі виріс раптом могутній і грізний противник – Москва, сильний та небезпечний своїм дисциплінованим азіатським державним апаратом і виплеканою – всякими південними «грецькими» біженцями та ученими при дворі царським – ідеєю первородства і главенства московського над усею Русю православною» [19, с. 37].

Оскільки значна частина українських земель внаслідок контрверсійної Переяславської угоди 1654 р. опинилася у сфері впливу, а згодом й була інкорпорована Московським царством (з 1721 р. – Російська імперія), з'ясування механізму цього імперського (протоімперського) поглинення колишньої незалежної Української козацької держави й управління новоприєднаними українськими землями становить особливий інтерес.

Актуальність дослідження визначення особливостей цивілізаційної приналежності українських земель в різні історичні періоди зумовлено розвитком і становленням не лише нових течій та напрямків в сучасній історичній науці, а й розвитком сучасного українського суспільства. Внутрішньополітична боротьба в Україні, пошук союзників для досягнення власних цілей – це основні ознаки сучасного стану нашої держави. За цих умов історичний досвід, що підкреслює та висвітлює можливі перспективи нашого політичного майбутнього є неоцінним. Адже ті помилки, яких припустилися свого часу козацькі гетьмани, простежуються й до сьогодні. Прагнення отримати додаткові зовнішні політичні гарантії, і не лише від Росії, а й від Заходу, залучити зовнішніх спостерігачів – все це досить очевидно повторює практику розміщення на Україні московських воевод, котрі досить швидко змінили свій політичний статус.

Не менш актуальним для науки є і викриття істинних «винуватців» втрати Україною своєї державності в XVII–XVIII ст. Адже завдяки новим джерелам є очевидним, що українське суспільство доби козацтва не було настільки однорідним, як його намагалися показати цілі покоління істориків.

Проблема українсько–російських відносин другої половини XVII ст. внаслідок надзвичайної історичної значимості здавна привертала до себе увагу дослідників. Початок ери дослідження започаткували ще старшинсько–козацькі літописи XVII–XVIII ст. – Самовидця, С. Величка, Г. Граб'янки, Дворецьких та інші, які базувалися на тогочасних документах, хроніках, щоденниках очевидців і учасників подій, а також на власних враженнях авторів [4; 5]. Розкриваючи загальну соціально–політичну й військову історію козацької України, літописці обов'язково

звертали увагу на стосунки між Військом Запорозьким і Москвою, висловлюючи на загал й власну точку зору щодо цього.

Літописи другої половини XVII–XVIII ст. послужили основою для подальших розробок обраної теми у XIX ст. вже професійними дослідниками історії України, серед яких першим був Д. Бантиш–Каменський. Його узагальнююча праця «Історія Малої Росії», опублікована 1822 р., за визначенням Д. Дорошенка, стала «епохальним явищем в українській історіографії» [15, с. 75], хоча й написана з позицій цілковитої лояльності до Москви. Розглядаючи союз України і Росії, як повернення останньої втрачених раніше земель, Д. Бантиш–Каменський відповідно оцінює й стосунки поміж ними, виправдовує політику царських властей щодо ново приєднаних земель [1, с. 209–337]. На захист козацького автономізму, проти втручання російської адміністрації в українські справи виступив М. Маркевич. У своїй роботі «Історія Малоросії» він засудив поведінку Ю. Хмельницького у Переяславі 1659 р., коли «единственный в Государстве сановник, Гетман Царя русскаго, преклонил выю перед простым, обыкновенным боярином (Трубецким)», дав негативну оцінку підписаним тоді статтям, а також Московським домовленостям 1665 р., вважаючи останні зрадою Брюховецького Україні [20, с. 64].

Так, сучасний стан історіографічного опрацювання проблеми інституту російських воєвод у суспільно–політичному житті Української козацької держави доби Національної революції 1648–1676 рр. та зокрема їхніх політико–правових засад, не зважаючи на значний історичний час існування історичних досліджень, засвідчує брак монографічного опрацювання цієї важливої з погляду історії й структури російського імперського управління українськими землями тематики.

Наукове вивчення цього питання було започатковано ще наприкінці XIX – на початку XX ст. ґрунтовними дослідженнями В. І. Щербини та М. С. Грушевського [14; 31]. Але у працях цих відомих учених проблема інституціалізації російської адміністрації, насамперед воєводського управління, в українських містах середини XVII ст. розглядалася лише побіжно. Єдина відома нам монографічна розвідка члена–кореспондента НАН України Ф. П. Шевченка «Русские воеводы на Украине: Очерки взаимоотношений Украины и Московского государства во второй половине XVII ст.» (1940–1943), підготовлена й захищена ним як кандидатська дисертація, так ніколи у повному обсязі й не була опублікована з цензурно–ідеологічних міркувань. Історії запровадження й функціонування московських воєвод в українських містах 1650–1660–х років побіжно торкалися як українські, так і російські дослідники – І. П. Крип'якевич, А. Барсуков, М. І. Марченко, В. А. Дядиченко, О. С. Компан, К. О. Софроненко, В. Й. Борисенко та ін. – переважно у контексті історії тогочасних українсько–російських взаємин та впливу на їхню динаміку переяславсько–московських домовленостей 1654 р. [6; 7; 15; 17; 18; 26; 27].

Новий імпульс тематика українсько–російських взаємин середини – другої половини XVII ст. одержала з відновленням державної незалежності України. Завдяки працям В. А. Смоля, В. С. Степанкова, В. М. Горобця, Т. В. Чухліба та деяких інших українських авторів вдалося спростувати усталені стереотипи радянської історіографії щодо «єдиноспасенності» для українського

народу московської орієнтації [8–12; 22–25; 28; 29]. У їхніх дослідженнях фрагментарно представлена й історія запровадження московської адміністрації в Українській козацькій державі середини – другої половини XVII ст. Однак монографічного висвітлення ця проблема все ще не отримала.

Юридичні засади запровадження московських воєвод в Україні, хоча й вивчалися вже вітчизняною історіографією (А. Яковлів), але до кінця не з'ясовані. Б. Хмельницький у Переяславі погоджувався для репрезентативно–дипломатичної й військової мети мати царського воєводу лише у Києві [32]. Посланці гетьмана під час московських переговорів погоджувалися на два міста – Київ та Чернігів. Зрештою, московські воєводи з'явилися лише у Києві, а Б. Хмельницький в останні роки життя відверто тязів до денонсації переяславсько–московських домовленостей й відмови від союзу з Москвою.

Тим не менше, згодившись прийняти Україну «під високу царську руку», в Москві з перших же кроків прагнули обернути протекторат у інкорпорацію, використовуючи кожне необережне слово, кожну неясну фразу в звертаннях гетьмана до московського уряду, будь–який, хоча б і хисткий прецедент, щоб реалізувати якомога ширше свій вплив на українське життя і збільшити формат власної присутності на українських теренах.

Формально головним завданням царських воєвод було командування московськими гарнізонами в українських містах–фортецях. Але вже з перших кроків своєї діяльності московські воєводи виходили за межі власних репрезентативно–військових повноважень: вони водночас стежили за діяльністю місцевої – полкової і старшинської – адміністрації і становищем на території полку взагалі; вони відправляли до Москви донесення (так звані «отписки») з відомостями про події, які відбувалися на Україні, про діяльність гетьманської й місцевої старшинської адміністрації та ін. Як представники російського уряду, воєводи покликані були поступово здійснювати делати щільніше зближення між Московським царством й Україною, готувати ліквідацію автономії та цілковите поглинення Української козацької держави. Сфера компетенції воєвод в українських містах не була виразно окреслена, й чіткого розмежування між воєводською і місцевою старшинською владою не було. Більше того, воєводи усіяко спонукалися царською владою та центральними органами московської адміністрації до здійснення перманентного нагляду за місцевим козацьким управлінням. Навколо питань про функції воєвод на Україні, про кількість їх і права протягом всього досліджуваного нами періоду велася напружена боротьба.

Функції воєвод визначалися наказами, що давалися щоразу, але потім вони були зведені до загальної форми для кожного міста [2, с. 198–199]. Функції московських воєвод були адміністративно–фінансові і військові: головний воєвода перебував у Москві і допомагав цареві; другий воєвода займався військовими справами, а третій – адміністративно–фінансовими [21, с. 340–354], за принципом: один наглядає за іншим.

Для України така система воєвод була новою, і ніяким чином не могла повноцінно співіснувати з козацькою виборною адміністрацією.

Що стосується обов'язків воєвод у Московській державі XVII ст., то власне московський воєвода [16, с. 56–57] втручався у найменші дрібниці внутрішнього

життя земських общин, розпоряджався і командував усіма сторонами місцевого життя як посадського, так і повітового населення Московської держави середини XVII ст. [16, с. 64]. Прибувши на місце, московський воєвода ставав справжнім сатрапом, бо термін воєводської служби – це тільки три роки. По суті воєводи займалися грабуванням державної казни і населення [16, с. 65].

Українська сторона погодилася на царських воєвод, але у двох центрах давніх воєводств: Києві і Чернігові. Не маючи наміру дублювати польську політико-адміністративну модель, росіяни вбачали у призначенні воєвод фактичне поширення на українські землі власної управлінської структури. Першим «документом», що закріплював статус перебування московських воєвод на українських землях стала усна домовленість між Гетьманом та царськими послами в січні 1654 р. у Переяславі, т.зв. Переяславський договір. Він не був документально закріплений та ратифікований, і мав стати тимчасовою інструкцією до моменту укладання повноцінного договору. Звідси і певні непорозуміння щодо статусу воєвод, які виникли відразу після їхнього прибуття до Києва та Чернігова.

Так, відповідно до домовленостей, за гетьманування Б. Хмельницького московські служили люди зі своїми воєводами виконували тільки функцію військової «служби» з метою оборони України. Отже навіть права військового командування козацькими підрозділами вони не мали, зосередивши свої повноваження виключно в середовищі підданих царя. Навіть під час військових дій московські воєводи повинні були лише «допомагати» козакам у війні проти литовців та поляків, а ні в якому разі не переймати на себе всю військову відповідальність.

Однак вже в 1654 р. воєводи починають поступово перетягувати на себе і цивільні повноваження, особливо стосовно міщан та посполитих, котрі юридично не були козаками, тобто не підпорядковувалися гетьману. В першу чергу воєводи мали звертати увагу на біженців з зони військових дій і забезпечувати їх подальший правовий статус. Вони musiли реєструвати переселенців і сприяти поселенню їх «на вечное житье», тобто надавати допомогу втікачам.

Не менш цікавим був обов'язок воєвод збирати та передавати до Москви докладну інформацію про маєтковий стан і доходи, які були у віданні польського короля і польського світського та духовного естаблішменту [3, т. 3, с. 533–534].

Впровадження російської адміністрації у 1654–1657 рр. відбувалося у відповідності з Переяславськими домовленостями та Московським договором 1654 р. За цими угодами воєводи мали лише статус військових керівників союзних гетьману підрозділів, і не мали повноважень втручатися у цивільні та політичні справи. Однак з самого початку царська адміністрація розпочала боротьбу за поступове збільшення повноважень воєвод, і відповідно на поширення в Україні московської управлінсько-адміністративної моделі. Б. Хмельницький, в свою чергу доклав всіх зусиль для нейтралізації активності російських управлінців, однак смерть гетьмана в 1657 р. по-суті розпочала новий етап україно-російських відносин, і напруженість позначилась на еволюції статусу московських воєвод на Україні.

Смерть Б. Хмельницького змінила розклад політичних сил у відносинах Гетьманщиною і Москвою, та

підштовхнула останню до перегляду домовленостей по статусу України як васала Москви, і відповідно по статусу московських воєвод. Привід був досить очевидний – цар укладал угоду з Богданом Хмельницьким, а не з Гетьманщиною, і смерть козацького лідера автоматично денонсувала цей договір.

Відтак, введення воєводського управління в Україні, починаючи з Б. Хмельницького, розпочало історію безперервної боротьби між козацьким самоврядуванням і державним устроєм Української козацької держави й прагненням Московського царства запровадити на українських землях російське воєводське управління. Права московських воєвод формально обіймали лише військове управління, але постійне підтвердження обмеженості їхньої компетенції під час українсько-московських переговорів, перманентні скарги на воєвод, подальшу неодноразові повстання проти московської присутності в Україні свідчать, що фактично влада воєвод далеко виходила поза межі їхніх формальних завдань, до того ж і московський уряд прагнув усіляко розширити функції воєвод та охопити воєводським управлінням якомога більшу кількість українських міст. Однак у стратегічно важливому Києві воєводська влада міцно укорінилася, лише згодом поступившись інституту російських губернаторів (генерал-губернаторів) в Україні.

Список використаних джерел

1. Бантыш-Каменский Д. Н. История Малой России от водворения славян в сей стране до уничтожения гетьманства / Д. Н. Бантыш-Каменский. – Ч. 2. – СПб. – К. – Харьков, 1903. – 296 с.
2. Владимирский-Буданов М. Обзор русского права / М. Владимирский-Буданов. – СПб., 1909. – 542 с.
3. Воссоединение Украины с Россией: Документы и материалы: В 3 т. / АН СССР. Ин-т истории; АН УССР. Ин-т истории; Редкол.: П. П. Гудзенко, Ф. П. Шевченко и др. – М.: Изд-во АН СССР, 1953. – Т.1: 1620–1647. – XXXII, 586 с.; Т.2: 1648–1651. – 559 с.; Т.3: 1651–1654. – 546 с.
4. Літопис гадяцького полковника Григорія Граб'янки. – К.: Знання, 1992. – 192 с.
5. Літопис Самійла Величка / Пер. з книжної української мови, вст. стаття, комент. В. О. Шевчука; Відп. ред. О. В. Мишанич. – Т.1. – К.: Дніпро, 1991. – 371 с.
6. Барсуков А. Род Шереметевых / А. Барсуков. – Т.5. – СПб., 1888. – 472 с.; Т.6. – СПб., 1892. – 580 с.
7. Борисенко В. Й. Соціально-економічний розвиток Лівобережної України в другій половині XVII ст. / В. Й. Борисенко / АН УРСР. Ін-т історії; Відп. ред. Г. Я. Сергієнко. – К.: Наук. думка, 1986. – 262 с.
8. Горобець В. «Волимо царя східного...»: Український Гетьманат та російська династія до і після Переяслава / В. Горобець / Український науковий інститут Гарвардського ун-ту; Інститут Критики. – Сер. «Критичні студії». – К.: Критика, 2007. – 462 с.
9. Горобець В. М. Влада та соціум Гетьманату: Дослідження з політичної і соціальної історії ранньомодерної України / В. М. Горобець / Ін-т історії України НАН України; Відп. ред. В. Смолій. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2009. – 271 с.
10. Горобець В. М. Від союзу до інкорпорації: українсько-російські відносини другої половини XVII – першої чверті XVIII ст. / В. М. Горобець. – К.: Ін-т історії України НАН України, 1995. – 69 с.
11. Горобець В. М. Еліта козацької України в пошуках політичної легітиматії: стосунки з Московією та Варшавою, 1654–1665 / В. М. Горобець / Ін-т історії України НАН України; Відп. ред. В. А. Смолій. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2001. – 533 с.
12. Горобець В. М. Нарис перший: Переяславський проект 1654 р.: Закономірності та випадковості його появи / В. М. Горобець // Україна і Росія в історичній ретроспективі: Нариси в 3-х томах / Ін-т історії України НАН України; Редактор В. М. Литвин (голова) та ін. – К.: Наук. думка, 2004. – Т.1: Українські проекти в Російській імперії / В. Ф. Верстюк, В. М. Горобець, О. П. Толочко. – С.13–33.

13. Грушевський М. С. Історія України–Руси: В 11 т., 12 кн. / М. С. Грушевський / Редкол.: П. С. Сохань (голова) та ін. – К.: Наук. думка, 1996. – Т.9. Кн.1: Роки 1650–1654. – 798 с.
14. Дорошенко Д. Огляд української історіографії / Д. Дорошенко. – Прага: Наклад Українського університету в Празі, 1923. – 188 с.
15. Дядиченко В. А. Нариси суспільно–політичного устрою Лівобережної України кінця XVII – початку XVIII ст. / В. А. Дядиченко; Відп. ред. І. О. Гуржий. – К.: Вид–во АН УРСР, 1959. – 532 с.
16. Кизеветтер А. Местное самоуправление в России IX–XIX ст. / А. Кизеветтер. – Изд. 2–е. – Петроград, 1917. – 155 с.
17. Компан О. С. Міста України в другій половині XVII ст. / О. С. Компан / АН УРСР. Ін–т історії; Відп. ред. М. І. Марченко. – К.: Вид–во АН УРСР, 1963. – 388 с.
18. Крип'якевич І. П. Богдан Хмельницький / І. П. Крип'якевич / Відп. ред. Ф. П. Шевченко. – К.: Вид–во АН УРСР, 1954. – 535 с.
19. Липинський В. Україна на переломі 1657–1659: Замітки до історії українського державного будівництва в XVII–ім столітті. Твори. Архів. Студії / В. Липинський. – Т.3. – Філадельфія, 1991. – 304 с.
20. Маркевич Н. Історія Малоросії. Період п'ятий / Н. Маркевич. – Т.2. – М., 1842. – 642 с.
21. Областные учреждения в России в XVII веке / Под ред. Б. Чичерина. – М., 1856. – 594 с.
22. Смолій В. А., Степанков В. С. У пошуках нової концепції історії визвольної війни українського народу XVII ст. / В. А. Смолій, В. С. Степанков. – К.: Ін–т історії України АН України, 1992. – 41 с.
23. Смолій В. А., Степанков В. С. Українська державна ідея XVII–XVIII ст.: проблеми формування, еволюції, реалізації / В. А. Смолій, В. С. Степанков. – К.: Альтернативи, 1997. – 367 с.
24. Смолій В. А., Степанков В. С. Українська національна революція середини XVII ст.: проблеми, пошуки, рішення / В. А. Смолій, В. С. Степанков. – К.: Ін–т історії України НАН України, 1999. – 109 с.
25. Смолій В. А., Степанков В. С. Українська національна революція XVII ст. (1648–1676 рр.) / В. А. Смолій, В. С. Степанков. – К.: Альтернативи, 1999. – 352 с.
26. Софроненко К. А. Малороссийский приказ русского государства второй половины XVII и начала XVIII века / К. А. Софроненко. – М.: Изд. МГУ, 1960. – 179 с.
27. Софроненко К. А. Деятельность Малороссийского приказа Русского государства во второй половине XVII – начале XVIII века / К. А. Софроненко // Вестник Московского университета. – 1957. – №2.
28. Степанков В. С. Переяславська присяга 1654 р.: зміст і наслідки / В. С. Степанков // Український історичний журнал. – 2004. – №1. – С.25–27.
29. Чухліб Т. Гетьмани і монархи. Українська держава в міжнародних відносинах 1648–1714 рр. / Т. В. Чухліб. – К.: Арістей, 2005. – 640 с.
30. Шевченко Ф. П. Політичні та економічні зв'язки України з Росією в середині XVII ст. / Ф. П. Шевченко; Ін–т історії АН УРСР; Відп. ред. акад. АН УРСР І. П. Крип'якевич. – К.: Вид–во АН УРСР, 1959. – 500 с.
31. Щербина В. И. Киевские восводы, губернаторы и генерал–губернаторы от 1654 по 1775 г. (Оттиск из VI–й книги «Чтеній в Историческом Обществе Нестора летописца») / В. И. Щербина. – К., 1892. – 26 с.
32. Яковлів А. Українсько–московські договори в XVII–XVIII віках / А. Яковлів. – Варшава, 1934. – 175 с.
6. Barsukov A. Rod Sheremetevyih / A. Barsukov. – Т.5. – СПб., 1888. – 472 с.; Т.6. – СПб., 1892. – 580 с.
7. Borysenko V. Y. Sotsial'no–ekonomichnyy rozvytok Livoberezhnoyi Ukrayiny v druhiy polovyni XVII st. / V. Y. Borysenko / AN URSS. Ін–т історії; Відп. ред. Н. Я. Серхиєнко. – К.: Nauk. dumka, 1986. – 262 с.
8. Horobets' V. «Volymo tsarya skhidnoho...»: Ukrayins'kyy Het'manat ta rosiiys'ka dynastiya do i pislya Pereyaslava / V. Horobets' / Ukrayins'kyy naukovyy instytut Harvards'koho un–tu; Instytut Krytyky. – Ser. «Krytychni studiyi». – K.: Krytyka, 2007. – 462 s.
9. Horobets' V. M. Vlada ta sotsium Het'manatu: Doslidzhennya z politychnoy i sotsial'noyi istoriyi rann'omodernoyi Ukrayiny / V. M. Horobets' / Ін–т історії України НАН України; Відп. ред. V. Smoliiy. – K.: Ін–т історії України НАН України, 2009. – 271 s.
10. Horobets' V. M. Vid soyzuzu do inkorporatsiyi: ukrayins'ko–rosiiys'ki vidnosyny druhoi polovyny XVII – pershoi chverti XVIII st. / V. M. Horobets'. – K.: Ін–т історії України НАН України, 1995. – 69 s.
11. Horobets' V. M. Elita kozats'koyi Ukrayiny v poshukakh politychnoy lehitymatsiyi: stosunky z Moskvoyu ta Varshavoyu, 1654–1665 / V. M. Horobets' / Ін–т історії України НАН України; Відп. ред. V. A. Smoliiy. – K.: Ін–т історії України НАН України, 2001. – 533 s.
12. Horobets' V. M. Narys pershyy: Pereyaslav's'kyy proekt 1654 r.: Zakonomirnosti ta vypadkovosti yoho poyavy / V. M. Horobets' // Ukrayina i Rosiya v istorychniy retrospektyvi: Narysy v 3–kh tomakh / Ін–т історії України НАН України; Redrada V. M. Lytvyn (holova) ta in. – K.: Nauk. dumka, 2004. – Т.1: Ukrayins'ki proekty v Rosiys'kiy imperiyi / V. F. Verstyuk, V. M. Horobets', O. P. Tolochko. – S.13–33.
13. Hrushevs'kyi M. S. Istoriya Ukrayiny–Rusy: V 11 t., 12 kn. / M. S. Hrushevs'kyi / Redkol.: P. S. Sokhan' (holova) ta in. – K.: Nauk. dumka, 1996. – Т.9. Кн.1: Roky 1650–1654. – 798 s.
14. Doroshenko D. Ohlyad ukrayins'koyi istoriohrafii / D. Doroshenko. – Praha: Naklad Ukrayins'koho universytetu v Prazi, 1923. – 188 s.
15. Dyadychenko V. A. Narysy suspil'no–politychnoho ustroyu Livoberezhnoyi Ukrayiny kintsya XVII – pochatku XVIII st. / V. A. Dyadychenko; Відп. ред. І. О. Hurzhiy. – K.: Vyd–vo AN URSS, 1959. – 532 s.
16. Kizevetter A. Mestnoe samoupravlenie v Rossii IX–XIX st. / A. Kizevetter. – Izd. 2–e. – Petrograd, 1917. – 155 s.
17. Kompan O. S. Mista Ukrayiny v druhiy polovyni XVII st. / O. S. Kompan / AN URSS. Ін–т історії; Відп. ред. М. І. Marchenko. – K.: Vyd–vo AN URSS, 1963. – 388 s.
18. Kryp'yakevych I. P. Bohdan Khmel'nyts'kyi / I. P. Kryp'yakevych / Відп. ред. F. P. Shevchenko. – K.: Vyd–vo AN URSS, 1954. – 535 s.
19. Lypyn's'kyi V. Ukrayina na perelomi 1657–1659: Zamitky do istoriyi ukrayins'koho derzhavnogo budivnytstva v XVII–im stolitii. Tvory. Arkhiv. Studiyi / V. Lypyn's'kyi. – Т.3. – Filadelfiya, 1991. – 304 s.
20. Markevych N. Istoriya Malorossiy. Peryod pyatiy / N. Markevych. – Т.2. – М., 1842. – 642 с.
21. Oblastnyie uchrezhdeniya v Rossii v XVII veke / Pod red. B. Chicherina. – М., 1856. – 594 с.
22. Smoliiy V. A., Stepankov V. S. U poshukakh novoyi kontseptsiyi istoriyi vyzvol'noyi viyny ukrayins'koho narodu XVII st. / V. A. Smoliiy, V. S. Stepankov. – K.: Ін–т історії України НАН України, 1992. – 41 с.
23. Smoliiy V. A., Stepankov V. S. Ukrayins'ka derzhavna ideya XVII–XVIII st.: problemy formuvannya, evolyutsiyi, realizatsiyi / V. A. Smoliiy, V. S. Stepankov. – K.: Al'ternatyvy, 1997. – 367 s.
24. Smoliiy V. A., Stepankov V. S. Ukrayins'ka natsional'na revolyutsiya seredyni XVII st.: problemy, poshuky, rishennya / V. A. Smoliiy, V. S. Stepankov. – K.: Ін–т історії України НАН України, 1999. – 109 с.
25. Smoliiy V. A., Stepankov V. S. Ukrayins'ka natsional'na revolyutsiya XVII st. (1648–1676 rr.) / V. A. Smoliiy, V. S. Stepankov. – K.: Al'ternatyvy, 1999. – 352 с.
26. Sofronenko K. A. Malorossiyskiy prikaz russkogo gosudarstva vtoroy poloviny XVII i nachala XVIII veka / K. A. Sofronenko. – М.: Izd. MGU, 1960. – 179 с.
27. Sofronenko K. A. Deyatelnost Malorossiyskogo prikaza Russkogo gosudarstva vo vtoroy polovine XVII – nachale XVIII veka / K. A. Sofronenko // Vestnik Moskovskogo universiteta. – 1957. – №2.
28. Stepankov V. S. Pereyaslav's'ka prysyaha 1654 r.: zmist i naslidky / V. S. Stepankov // Ukrayins'kyi istorychnyy zhurnal. – 2004. – №1. – С.25–27.
29. Chukhlib T. Het'many i monarkhy. Ukrayins'ka derzhava v mizhnarodnykh vidnosynakh 1648–1714 rr. / T. V. Chukhlib. – K.: Aristei, 2005. – 640 с.

References

30. Shevchenko F. P. Politychni ta ekonomichni zv'yazky Ukrainy z Rosiyeyu v seredyni XVII st. / F. P. Shevchenko; In-t istoriyi AN URSS; Vidp. red. akad. AN URSS I. P. Kryp'yakevych. – K.: Vyd-vo AN URSS, 1959. – 500 s.

31. Scherbina V. I. Klevskle voEvodyi, gubernatoryi i general-gubernatoryi ot 1654 po 1775 g. (Ottisk iz VI-y knigi «Chteniy v Istoricheskom Obschestve Nestora letopistsa») / V. I. Scherbina. – K., 1892. – 26 s.

32. Yakovliv A. Ukrayins'ko-moskovs'ki dohovory v XVII–XVIII vikakh / A. Yakovliv. – Varshava, 1934. – 175 s.

Parakhina M. B., candidate of historical science, scientific associate of Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine, Kyiv), marishka8791@ukr.net

Institute of Russian voivodes in the structure of the Ukrainian Cossack state: political and legal functions and practical activities (1654–1657)

The article presents the basic narrative of the political struggle in Ukraine since 1654, that is, after the signing, Khmelnytsky Pereiaslav agreement as a significant part of Ukrainian lands as a result of this controversy events appeared in the sphere of influence, and later was incorporated into Muscovy. Therefore, the history of regional governance in Ukraine. Khmelnytskyi is a history of continuous struggle between the Cossack self-government and state system of the Ukrainian Cossack state and the desire of Muscovy to enter in the Ukrainian lands of the Russian provincial administration. The tsarist government took a hard line on the limitation of Autonomous rights for the purpose of subsequent integration into Russia. It was Moscow, pursuing a more moderate policy, successfully using various management methods, managed not only to expand the powers of their commanders, but actually was able to subdue them the whole of public life on the Left Bank. And even the attempts of a number of hetmans to stop this development failed.

Keywords: Ukraine, voivodes, Moscow Tsardom, Ukrainian lands, hetman.

Парахина М. Б., кандидат исторических наук, научный сотрудник, Киевский национальный университет им. Тараса Шевченко (Украина, Киев), marishka8791@ukr.net

Институт русских воевод в структуре Украинского казачьего государства: политико-правовые функции и практическая деятельность (1654–1657 гг.)

Подано основне изложение внутриполитической борьбы в Украине, начиная с 1654 г., а именно после подписания Б. Хмельницким Переяславского договора, поскольку значительная часть украинских земель в результате этого контрверсионного события оказалась в сфере влияния, а в последствии были инкорпорированы Московским царством. Поэтому история воеводского управления в Украине от Б. Хмельницкого является историей бесконечной борьбы между казацким самоуправлением и государственным устройством Украинского казачьего государства и стремлением Московского царства ввести на украинских землях русское воеводское управление. Царское правительство взяло жесткий курс на ограничение автономных прав с целью последующей интеграции в состав России. Именно Москва, проводя более умеренную политику, умело используя различные методы управления, сумела не только расширить полномочия своих воевод, а и фактически смогла подчинить им всю общественную жизнь на Левобережье. И даже попытки ряда гетманов остановить такое развитие событий закончились неудачей.

Ключевые слова: Украина, воеводы, Московское царство, украинские земли, гетман.

* * *

УДК 94(477–25):2

Кізлова А. А., кандидат исторических наук, докторант, Национальный технический университет Украины «Київський політехнічний інститут ім. Ігоря Сікорського» (Україна, Київ), ant_kiz@ukr.net

БРАТЯ КИСВО–ПЕЧЕРСЬКОЇ УСПЕНСЬКОЇ ЛАВРИ В СОЦІАЛЬНИХ ВЗАЄМОДІЯХ НАВКОЛО ПОХОВАНЬ СВВ. ПРЕПОД. АНТОНІЯ І ФЕОДОСІЯ В ПЕЧЕРАХ (КІНЕЦЬ XVIII – ПОЧАТОК XX СТ.)

Виділено особливості місць поховання свв. препод. Антонія і Феодосія Печерських як осередків комунікативного простору порівняно з іншими печерними святинями Лаври. За допомогою синтезу, аналізу, порівняльно-історичного методу, на основі принципів історизму та об'єктивності зроблено такі висновки. В оформленні місць поховання свв. препод. Антонія та Феодосія Печерських головною була ідея шанування святині, а не їх матеріальна суть.

Втім, основним осередком шанування мощей св. препод. Феодосія стала гробниця в Успенському соборі Києво-Печерської Лаври. Попри недоступність мощей досліджуваних святинь для прямого контакту з віряними й деяких інших комунікативних практик, їхні надгробки виділялися як центральні святині печер. Можливо, в такому виділенні брали участь печерним провідники. Хранителі зважували, які відомості про святині, зокрема й досліджувані, краще поширювати, а які – замовчувати.

Ключові слова: св. препод. Антоній і Феодосій Печерські, Києво-Печерська лавра кінця XVIII – початку XX ст., монахи, соціальна взаємодія, святиня, мощі, поховання, печери.

Дослідники закономірно сприймають святі місця як соціальні системи, де взаємодіють святині, їхнє найближче оточення (хранителі) та зовнішні богомольці: місцеві й паломники з інших населених пунктів [39, с. 117–119]. На тлі святих місць у досліджуваній період виділялася Києво-Печерська лавра. *Актуальність дослідження.* Розкриття теми може дати більш повне уявлення про соціальну систему, сформовану навколо святинь Києво-Печерської лаври, а отже – і загалом про комунікативні практики у православних святих місцях кінця XVIII – початку XX ст. Робота пов'язана з такими важливими науковими та практичними завданнями як реконструкція релігійної свідомості та оцінка комунікативної активності й компетентності православних монахів кінця XVIII – початку XX ст.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загалом комунікацію навколо мощей святих у православ'ї найчастіше розглядають російські дослідники (на російських матеріалах). Так, К. Цеханська розпочинає характеризувати історію побутування мощей у храмі з ранньохристиянських часів, виділяє особливості їх сприйняття в руському й російському православ'ї, подстежує історію шанування могилок неканонізованих подвижників [37]. Щодо кінця XVIII – початку XX ст. в історії київських святинь, то переважно досліджувалися паломники до них, а не ставлення до цих паломників безпосередніх хранителів святині. З праць такого спрямування виділимо дисертацію Я. Шульги, де ґрунтовно охарактеризовано прочан XVIII ст. [38]. У роботі, присвяченій речовому середовищу київських святинь, про поховання свв. препод. Антонія та Феодосія Печерських не йдеться [20]. Стаття є продовженням розвідок А. Кізлової про облаштування простору навколо мощей святих у печерах Києво-Печерської лаври [18] та про практичні заходи з шанування печерних мощей [19] у кінці XVIII – перших десятиліттях XX ст.

Тож мета роботи: розв'язати таку невирішену раніше частину загальної проблеми – виділити особливості місць поховання свв. препод. Антонія і Феодосія Печерських як осередків комунікативного простору порівняно з іншими печерними святинями Лаври.

Відповідно, елементом новизни є виконання поставлених у статті завдань: охарактеризувати комунікативний простір навколо названих місць поховання (розміщення, оформлення гробниць, рівень доступності для вірян); проаналізувати рівень включення цих місць до прийнятих у Близьких і Дальніх печерах комунікативних практик (як богослужбових, так і позабогослужбових).

Щодо розміщення поховань свв. Препод. Антонія і Феодосія Печерських, то тіло св. препод. Антонія перебувало «під спудом», а св. препод. Феодосія – в Успенському соборі Лаври, хоча в печері зберігалася символічно облаштоване місце поховання святого [1, с. 96; 12, с. 81; 14, с. 9–10; 22, с. 83]. Є навіть згадка, що труна св. Феодосія залишилася такою, якою була, поки угодник